

מתי ואיך החלו לחגוג ימי הולדת משפחתיים ביישוב? בין לאומיות לילדות סנטימנטלית

חזקי שוהם

מבוא

ציון ריטואלי של יום ההולדת הפך בעידן התעשייתי לנורמה מובנת מאליה ולתו תקן של ילדות מאושרת בעולם כולו. אחרי שהיה מוכר למעטים בעולם הקדם-תעשייתי, כמעט בכל מקום שאליו הגיע יום ההולדת במאות התשע עשרה והעשרים הוא השתלב בפורמטים טקסיים מקומיים בקלות יחסית, כשהוא מסמל את פולחן הילדות הסנטימנטלית שיצר המעמד הבינוני של העידן התעשייתי והפיץ לשאר העולם.¹ כך היה גם בארץ ישראל המנדטורית. המושג 'ילדות סנטימנטלית' מזוהה לרוב עם עליית הערכים וסגנון החיים של המעמד הבינוני באירופה ובצפון אמריקה של ימי המהפכה התעשייתית. ככל שהתיעוש התקדם והמרחב הציבורי נתפס בעיני בני ובנות התקופה כמנוכר, וולגרי וקשה, כך זוהתה המשפחה הגרעינית כהפך שלו. כחלק מכך נתפסה (עם מורכבויות ויוצאי דופן רבים, כמובן) תקופת הילדות כעידן של תמימות בחיי האדם.² לאור זאת נעשה מאמץ בעידן התעשייתי המוקדם

* אוניברסיטת בר אילן ומכון שלום הרטמן. אני מבקש להודות לזהר שביט, ליעל דר ולטל קוגמן שמשכו אותי לחקור את ההיסטוריה של ילדים וילדות.

1 Jonas Frykman and Orvar Löfgren, *Culture Builders: A Historical Anthropology of Middle Class Life*, New Brunswick and London 1987, pp. 31-33 (להלן: פריקמן ולופגרן, *בוני התרבות*); Elizabeth H. Pleck, *Celebrating the Family: Ethnicity, Consumer Culture, and Family Rituals*, Vyta Cambridge 2000, esp. pp. 1-20, 141-161, 233-249 (להלן: פלאק, *לחגוג את המשפחה*); Baseline, Dante Burcher and Peter N. Stearns, 'Debating the Birthday: Innovation and Resistance in Celebrating Children', *The Journal of the History of Childhood and Youth* 12, 2 (2019), pp. 262-284 (להלן: בייסליס ואחרים, *הדיון ביום ההולדת*).

2 Peter Stearns, 'Historical Perspectives on Twentieth-Century American Childhood', *Beyond the Century of the Child*: in: William Koops and Michael Zuckerman (eds.), *Beyond the Century of the Child*:

מהמהפכה התעשייתית עד למלחמת העולם הראשונה, בערך) להרחיק ילדים מעניינים שנתפסו כשייכים למבוגרים כמו מין, אלימות, עבודה, כסף ופוליטיקה. כתחליף יצרו המבוגרים עבור ילדי המעמד הבינוני מוסדות תרבותיים ייעודיים: בתי ספר, עיתונות וספרות ילדים, משחקי ילדים וכיוצא בהם.³ בצפון אמריקה ובמערב אירופה הורחבו תפיסות ומוסדות אלה באופן הדרגתי מהמעמד הבינוני למעמד הפועלים, שתהליך הוצאת ילדיו ממעגל העבודה והשמתם בבתי הספר כמעט הושלם לאחר מלחמת העולם הראשונה.⁴ כמו במקומות נוספים בעולם שבהם התרחשו תהליכי עיוור ותיעוש, תפיסות אלה הושלטו גם בארץ ישראל המנדטורית שנוצר בה מעמד בינוני מובהק, יהודי וערבי, לאו דווקא מבחינת טיב הפעילות הכלכלית, אלא גם, ואולי בעיקר, בסגנון החיים.⁵ גם המושג הבורגני של הילדות הסנטימנטלית היגר אז לארץ ישראל וכלל למשל חינוך להיגינה בחוג המשפחה ובמערכת החינוך, יישום תפיסות פסיכולוגיות מודרניות בנוגע לגידול ילדים, והקצאת מרחבים נפרדים לילדים כמו חדרי מגורים וגני שעשועים ציבוריים – וכן ניסיונות להרחיב את כל אלה למעמד הפועלים ולקבוצות שנתפסו כלא-מערביות.⁶

Cultural History and Developmental Psychology, Philadelphia, MD 2003, pp. 96-111; Idem, 'Challenges in the History of Childhood', *The Journal of the History of Childhood and Youth*, Vol. 1, No. 1 (2008), pp. 35-42

למשל, David Buckingham, *After the Death of Childhood: Growing up in the Age of Electronic Media*, London 2000, pp. 145-167; Viviana Zelizer, 'Kids and Commerce', *Childhood*, Vol. 9, No. 4 (2002), pp. 375-396; Lisa Jacobson, *Raising Consumers: Children and the American Mass Market in the Early Twentieth Century*, New York 2004

למשל, Jacobson, *Raising Consumers*, p. 6; David Nasaw, *Children of the City: At Work and at Play*, Garden City, NY 1985, pp. 115-129

5 אמיר בן פורת, היכן הם הבורגנים ההם? תולדות הבורגנות הישראלית, ירושלים תשנ"ט; יעקב שביט, 'בחפוש אחר הבורגנות הישראלית', קתדרה, כרך 95 (תש"ס), עמ' 159-164; רונן שמיר, 'בורגנות יהודית בפלסטינה הקולוניאלית: קווי-מתאר לסדר יום מחקר', סוציולוגיה ישראלית, כרך ג, חוב' 1 (2000), עמ' 133-148; נחום קרלינסקי, 'עורכי-דין כבניין אב: הרהורים אינדוקטיביים על "בורגנות יהודית בפלסטינה הקולוניאלית"', סוציולוגיה ישראלית, כרך ג, חוב' 1 (2000), עמ' 155-166; Sherene Seikaly, *Men of Capital: Scarcity and Economy in Mandate Palestine*, Stanford, CA 2015, pp. 53-76; Itamar Radai, 'The Rise and Fall of the Palestinian-Arab Middle Class Under the British Mandate, 1920-1939', *Journal of Contemporary History*, Vol. 51, No. 3 (2016), pp. 487-506. כמה גישות קלאסיות בסוציולוגיה התרבותית הגדירו את המושג 'מעמד' לפי סגנון החיים ולא לפי האמצעים הכלכליים. ראו למשל, Thorsten Veblen, *The Theory of the Leisure Class*, New York 1899; Norbert Elias, *The Civilizing Process: The History of Manners*, Oxford 1978

6 גיאורג זימל, 'אופנה', כיצד תיתכן חברה, בני ברק 2012, עמ' 257-280; פייר בורדייה, 'המטמורפוזה של הטעם', בתוך: הנ"ל, שאלות בסוציולוגיה, תל אביב 2005, עמ' 155-164. עפרה טנא, הבתים הלבנים יימלאו: חיי יומיום ברירות תל אביב בתקופת המנדט, תל אביב 2013 (להלן: טנא, הבתים הלבנים יימלאו), עמ' 222-224, 235-236; שחלב סטולר-ליס, 'כך אגדל תינוק ציוני: הבניית התינוק והאם הארץ ישראלים באמצעות ספרי הדרכה להורים', עיונים בתקומת ישראל, כרך 13 (2003) (להלן: סטולר-ליס, כך אגדל תינוק ציוני), עמ' 277-293; דפנה הירש, באנו הנה

כמו בתנועות לאומיות אחרות, גם ביישוב היהודי בארץ קיים עולם התוכן של הילדות הסנטימנטלית קשרי גומלין מורכבים עם הלאומיות המודרנית.⁷ מחד גיסא היה ללאומיות צורך דחוף בפוליטיזציה של הדור הבא, עבודה הולאמו זירות חברתיות ותרבותיות שנועדו לילדים – במיוחד כמה שנוגע לפרויקט השלטת השפה העברית, במקרה הציוני. מאידך גיסא הייתה מגמה להגן על הילדים מפני הפוליטיקה ו'לתת לילד להיות ילד'. מורכבות זו באה לידי ביטוי בולט בעיתונות הילדים ובכתביה הספרותית לילדים, וכן בקמפינים למען 'תוצרת הארץ' שעשו שימוש נרחב בפנייה לילדים שהדגישה דווקא את תמימותם לכאורה.⁸ אלא שספרות המחקר שעסקה בחדירת הילדות הסנטימנטלית למרחב המזרח תיכוני התמקדה ביחסי הגומלין של תהליך זה עם תהליך האיחזותה של הלאומיות באזור, ומיעטה לחקור זירות חברתיות שהקשר שלהן ללאומיות היה רופף – כמו המרחב הפרטי. הסיבות לכך רבות, ובראשן העובדה שהלאומיות הותירה את 'נתיבי הנניר' הכולטים ביותר והכתיבה סדר יום מחקרי. כך, מחקרים רבים עוסקים בהיווצרותם של גני הילדים, בתי הספר ותנועות הנוער, וכן בעיתונות הילדים ובספרות הילדים. פרויקטים אלה ניזומו ממניעים לאומיים והותירו תיעוד נרחב יחסית בארכיונים הממסדיים, בעיתונות התקופה שנטתה להתמקד בפרויקטים לאומיים כמו הנחלת השפה העברית לדור הצעיר או הכשרת לבבות הנוער למעש לאומי, וכן בעיתוני הילדים ובספריהם.⁹ גם מעט ההערות הפזורות

-
- להביא את המערב: הנחלת היגינה ובניית תרבות בחברה היהודית בתקופת המנדט, שדה בוקר 2015 (להלן: הירש, באנו הנה); Zippora Shehori-Rubin, 'Teaching the Children to Play: The Establishment of the First Playgrounds in Palestine during the Mandate', *Israel Studies*, Vol. 15, No. 2 (2010), pp. 24-48
- 7 Sharon Stephens, 'Editorial Introduction: Children and Nationalism', *Childhood*, Vol. 4, No. 1 (1997), pp. 5-17, ומאמרים נוספים שם.
- 8 למשל, יעל דר, **מספסל הלימודים לוקחנו: היישוב לנוכח שואה ולקראת מדינה בספרות הילדים הארץ-ישראלית, 1939-1948**, ירושלים תשס"ו; הנ"ל, **קנון בכמה קולות: ספרות הילדים של תנועת הפועלים 1930-1950**, ירושלים 2014; מאיר חזן, 'נוף ילדות עולה באש: דבר לילדים' במרד הערבי', קשר, חוב' 44 (חורף 2013), עמ' 87-100; Hizky Shoham, "'Small Sales Agents (of Nationalism) Inside the House": Childhood, Consumer Culture, and Nationalism in Interwar Palestine's Yishuv', *Journal of the History of Childhood and Youth*, Vol. 12, No. 1 (2019), pp. 88-112 (להלן: שוהם, סוכני מכירות קטנים).
- 9 למשל, סלינה משיח, **ילדות ולאומיות: דיוקן ילדות מדומיינת בספרות העברית לילדים 1790-1948**, תל אביב 2000; זהר שביט, 'התפתחות ספרות הילדים העברית בארץ-ישראל', בתוך: הנ"ל (עורכת), **תולדות היישוב היהודי בארץ ישראל מאז העלייה הראשונה: בנייתה של תרבות עברית, חלק ראשון**, ירושלים 1999, עמ' 439-465; הנ"ל, 'ילדים כנושאי מהפכת הדיבור העברי', בתוך: יעל דר, **טל קוגמן והודות שטיימן (עורכות), ילדים בראש המחנה: ילדות ונעורים בעתות משבר ותמורה חברתית (דור לדור: קבצים לחקר ולתיעוד תולדות החינוך היהודי בישראל ובתפוצות, לו), תל-אביב תשע"א**, עמ' 15-38; יובל דרור, 'סוגיות אישיות ולאומיות בזהות הנוער היהודי החילוני בארץ-ישראל בשנות העשרים והשלושים כפי שהן משתקפות בעיתוני הגימנסיות העבריות העירוניות', **עיונים בתקומת ישראל**, כרך 11 (2001), עמ' 261-305.

בספרות המחקר בנוגע לחדירת יום ההולדת לזרם המרכזי ביישוב התמקדו בתפוצתו בגני הילדים ובמרכיבים ריטואליים לאומיים שנוספו, ובראשם התרומה לקק"ל במסגרת החגיגה.¹⁰ כך נתפסה הלאומיות כסוכנת מרכזית לחדירת מושג הילדות הסנטימנטלית לחברה היהודית בארץ.

במאמר זה אין כוונתי לסתור את התמונה המתוארת במחקרים אלה אלא רק לאזן אותה קמעא באמצעות דיון בתופעה חברתית מסוג אחר: טקסים משפחתיים שישפכו אור על המרחב הביתי ביישוב היהודי בארץ ישראל המנדטורית, שתהליכי הלאומיות היו חלקיים ומקוטעים, אם בכלל.¹¹ המאמר מבקש לבסס את הטענה שיום ההולדת היה קודם כול טקס משפחתי שניזום לא בידי מוסדות לאומיים אלא בידי ההורים שיצרו את הגרסה המקומית של יום ההולדת, שהיה כבר אז גלובלי למדי. ההיבטים הלאומיים שנוספו אליו כאשר אומץ בגני הילדים בהמשך היו שוליים יחסית, אך זכו לתיעוד נרחב לעומת הריטואל הביתי שהיה מובן מאליו, התקבל ללא ביקורת ודיון וכמעט לא תועד. תהליך חדירת יום ההולדת לתרבות היישוב התרחש בפרופיל כה נמוך, שגם לאומיים קנאים שהתנגדו נחרצות לביטויים אחרים של אינדיווידואליזם נהנתני פסחו על טקס זה כמושא לביקורת עד לשלהי תקופת המנדט. המעקב אחרי דפוסי תפוצתה של מסיבת יום ההולדת המשפחתי ביישוב חושף כי הילדות הסנטימנטלית הגיעה ליישוב גם ממקורות אחרים, שהיו בלתי תלויים בלאומיות וניהלו איתה יחסים רעיוניים מורכבים.

מבחינה מתודולוגית מציע המאמר לעשות שימוש בהיסטוריה אנתרופולוגית של ריטואלים כנייר לקמוס של תהליכים חברתיים ותרבותיים. ההיסטוריה האנתרופולוגית מתחקה אחרי שינויים ורציפויות בפרטים קטנים של פרקטיקות חגיגה, בניסיון להבין את משמעותם עבור עושיהם ובהתייחס גם לדינמיקות ההיסטוריות המלוות אותם.¹² זאת בהתבסס על הנחת העבודה האנתרופולוגית הקלאסית הרואה בריטואל מפתח לקודים חברתיים ותרבותיים גם כאשר אין מדובר בריטואל דתי או מסורתי אלא במה שנראה כמסיבה סתמית אך מתפקד כנורמה תרבותית מחייבת, כמו יום ההולדת במעמד הבינוני.¹³ בניסיון

10 שושנה סיטון, 'חינוך ותרבות בגיל הרך ביישוב: בנייתה של תרבות ילדים חדשה', *זמנים*, חוב' 72 (2000) (להלן: סיטון, *חינוך ותרבות*), עמ' 44-56; Tsili Dolève-Gandelman, 'The Symbolic Inscription of Zionist Ideology in the Space of Eretz Yisrael: Why the Native Israeli is Called "Tsabar"', in: Harvey Goldberg (ed.), *Judaism Viewed from Within and from Without: Anthropological Studies*, Albany, NY 1987, pp. 257-284 (להלן: דולב־גנדלמן, *הצבר*).

11 המחקר על המרחב הביתי בארץ ישראל המנדטורית נמצא עדיין בחיתוליו. ראו, מיכל חכם, *הביתאן טוס: 'עשיית בית' עירוני במולדת: שיח הדומסטיות הציוני בימי היישוב וראשית המדינה*, עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב 2012; טנא, *הבתים הלבנים יימלאו*.

12 ראו למשל, פריקמן ולופגרן, *בוני התרבות*; Clifford Geertz, 'History and Anthropology', *New Literary History*, Vol. 21, No. 2 (1990), pp. 321-333; Don Kalb, Hans Marks and Herman Tak, 'Historical Anthropology and Anthropological History: Two Distinct Programs', *Focaal*, 26/27 (1996), pp. 5-13

13 למשל, Sally F. Moore and Barbara G. Myerhoff, 'Secular Ritual: Forms and Meanings', in:

לשחזר את דפוסי תפוצת מסיבת יום ההולדת ביישוב, המאמר עושה שימוש במקורות ראשוניים מהעיתונות, ממודעות פרסומת, עיתונות ילדים, עדויות בעל-פה, עיתונות נשים וחומרים חינוכיים. ואולם עניין המקורות התגלה כמורכב מהצפוי: מכיוון שיום ההולדת התקבל ביישוב ללא התנגדות או אף דיון חברתי במשמעות המנהג החדש, הוא הפך לידע קונוונציונלי או, בניסוח סוציולוגי אחר, לעובדה חברתית מובנת מאליה – שלא עוררה דיון ולא נתפסה כחידוש אף שהייתה כזו.¹⁴ והנה, גם חוקרות שהתחקו אחר תולדות יום ההולדת בארצות הברית ובאנגליה של העידן התעשייתי המוקדם התקשו למצוא מקורות שבהם הציג מאן דהו לערוך ימי הולדת, שיעידו על יזמות תרבותית.¹⁵ כמו חוקרות אלה נאלצתי לשחזר כאן את מסלול מסיבת יום ההולדת הביתית באופן רגרסיבי, כלומר לכדוק מה אנשים הניחו בהקשר היסטורי נתון כחלק מידע קונוונציונלי שאינו דורש צידוק ואינו מעורר ויכוח. לאור זאת חיפשתי מקורות אתנוגרפיים שהעידו לפי תומם על פרטי החגיגה שונים, על משמעויותיהם בעיני החוגגים ועל הדינמיקות ההיסטוריות, ואפשרו לשחזר את מסלול התקבלותה של מסיבת יום ההולדת ביישוב. אפתח במבוא מקוצר על תולדות יום ההולדת בעולם, לפני הדיון בהתקבלותו בעולם היהודי ובארץ ישראל המנדטורית.

יום ההולדת בתרבויות העולם

מנקודת מבט אנתרופולוגית יום הולדת הוא ציון ריטואלי של רגע הגעתו של נשוא החגיגה לעולם, לפי יחידות הזמן הנוהגות באותה חברה.¹⁶ בכמה תרבויות עתיקות, כמו מצרים, פרס ויוון, נהגו לציין את יום ההולדת של גברים בעלי מעמד; אבל רק אצל הרומאים הפך יום ההולדת לריטואל מקובל בקרב כלל האזרחים, שהוקדש ל'גניוס' שנוולד עם כל גבר, או ל'ינו' שנוולדה עם כל אישה. דמונים אלה היו מעין אלים אישיים שייצגו את החיות שבקרב הגבר או האישה והיו גם אחראים לרווחתם ולשלומם. ביום ההולדת של הדמון נהגו בני המשפחה או החברים להקריב לגניוס או ליונו, כמנחה, עוגה על המזבח הביתי, מלווה בקטורת – בתקווה לשנה נוספת של חיים ושגשוג עבור הדמון ועבור החוגג/ת גם יחד. אם החוגג היה רם מעמד, החגיגות היו הזדמנות ל'צרכנות ראווה', ולעיתים לוו בריקודים ומופעי ספורט, וכן במשיחת החוגג בשמן או ענידת זר על צווארו.¹⁷ בסביבות

Idem (eds.), *Secular Ritual*, Amsterdam 1977, pp. 3-24

- 14 על ידע קונוונציונלי ראו, Peter Berger and Thomas Luckmann, *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, New York 1966. על עובדה חברתית ראו, אמיל דורקהיים, *הכללים של המתודה הסוציולוגית*, תל אביב 2006, עמ' 57-66.
- 15 בייסלס ואחרים, *הדיון ביום ההולדת*, עמ' 262-263.
- 16 Ernst C. Crawley, 'Birth-Days', in: James Hastings (ed.), *Encyclopedia of Religion and Ethics* (Vol. II.), New York 1928, pp. 663-666
- 17 Jane Chance Nietzsche, *The Genius Figure in Antiquity and the Middle Ages*, New York 1975, pp. 7-20; Kathryn Argetsinger, 'Birthday Rituals: Friends and Patrons in Roman Poetry and Cult', *Classical Antiquity*, Vol. 11, No. 2 (1992), pp. 175-193

המאה הרביעית לספירה החל יום ההולדת לשקוע באירופה בהשפעת הנצרות שזיהתה אותו עם סגידה עצמית מגונה, והחליפה אותו ב'יום השם' – כלומר, יום לידתו של קדוש כלשהו שחל בקרבה ליום הלידה של החוגג/ת. במהלך ימי הביניים ורוב העת החדשה נחגגו ימי הולדת בעיקר בקרב המעמדות העליונים, ורק עבור דמויות רמות מעלה.¹⁸ אך בקרב אותה שכבה דקה של אצולה שמר יום ההולדת על הפורמט הרומאי של העוגה, שבארצות הגרמאניות נוספה לו הדלקת נרות.¹⁹

הפופולריות המקיפה של יום ההולדת החלה בתקופת המהפכה התעשייתית ועליית המעמד הבינוני הוויקטוריאני באירופה ובצפון אמריקה במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה. אחד הגורמים המרכזיים לפופולריות זו היה העלייה התלולה בחשיבותו של הגיל הכרונולוגי והיווצרות החברה המרובדת-גילאית (age-stratified) בעידן התעשייתי המוקדם, שהדגישה את הגיל המספרי כמרכיב חשוב בארגון החברתי, בידע הרפואי והפסיכולוגי, בתפיסת האחריות האזרחית והפוליטית ועוד – ולפיכך גם בזהות האישית.²⁰ גם לעלייתן של תפיסות אינדיבידואליסטיות נודע תפקיד חשוב, שכן לראשונה נחשב כל אדם מהמעמד הבינוני כבעל סיפור חיים ייחודי שיש לחגוג אותו, ולא רק בני אצולה ואנשי מעלה. בעקבות שינויים בתפיסת הזמן שהדגישה כעת קיטוע למספרים, גם מסלול החיים חולק למקטעים מתמטיים, ונקודות המעבר הכרונולוגיות בין גילאים נעשו משמעותיות.²¹ כבר בסוף המאה השמונה עשרה ובמהלך המאה התשע עשרה עברה חגיגת יום ההולדת מהאצולה לדמויות חשובות כמו מנהיגים, אנשי רוח וכיוצא בהם. אבל לקראת סוף המאה התשע עשרה החלו לחגוג ימי הולדת גם לאנשים רגילים בפורמט הרומאי-גרמאני-אריסטוקרטי שתואר לעיל: עוגה ונרות, חלוקת מזון למשתתפים והבאת מתנות – ריטואל מרכזי של אירועים חברתיים במעמד הבינוני.²² מקום ההתרחשות המרכזי של יום ההולדת עבר מהמרחב הפומבי שבו נחגג זמן קיומם של האצילים או אנשי הרוח והמעש אל המרחב הביתי, שבו נחגג זמן קיומו של כל פרט במשפחה בנפרד. החשיבות היתרה שיוחסה כעת

-
- Regina Sirota, 'Birthday, a Modern Childhood Ritual of Socialization', in: Manuela du Bois-Reymond, Heinz Sünker and Heinz-Hermann Krüger (eds.), *Childhood in Europe: Approaches – Trends – Findings*, New York 2001, pp. 117-138 (see p. 120); Ruth-Elisabeth Mohrmann, 'Anniversaries and Jubilees: Changing Celebratory Customs in Modern Times', *Ethnologia Europaea: Journal of European Ethnology*, Vol. 36, No. 2 (2008), pp. 16-25
- 18
- 19 **המשפחה, עמ' 144.** Barbara Rinkoff, *Birthday Parties around the World*, New York 1967, p. 4
- 20 Philippe Ariès, *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life*, New York 1962, pp. 125-127, 150-154; ובעיקר, Howard P. Chudacoff, *How Old Are You? Age Consciousness in American Culture*, Princeton, NJ 1989 (להלן: צ'ודקוף, תודעת גיל).
- 21 **שם, עמ' 117-137.** Lea Shamgar-Handelman and Don Handelman, 'Celebrations of Bureaucracy: Birthday Parties in Israeli Kindergartens', *Ethnology*, Vol. 30, No. 4 (1991), pp. 293-312 (להלן: הנדלמן והנדלמן: חגיגות הבירוקרטיה).
- 22 **פלאק, לחגוג את המשפחה, עמ' 143-150.**

לכל אינדוידואל באה לידי ביטוי מיוחד בתקופת הילדות, ומסיבת יום ההולדת זוהתה בהדרגה עם הילדות הסנטימנטלית. כאשר הפך לריטואל של ילדות דווקא, נדר יום ההולדת מהמרחב הביתי גם אל מערכת החינוך המתהווה ולפורומים אחרים של קבוצת השווים הגילאית – המרחב החברתי החדש של העידן התעשייתי.²³ בדרך כלל לווה ריטואל הבאת העוגה וכיבוי הנרות גם בשיר יום הולדת שהשתנה לפי השפה והלאום, ובדרך כלל התקבע במהלך תהליך התיעוש של המרחב המדובר, כמו השיר האמריקני הנודע happy birthday שהפך לנורמה במפנה המאות התשע עשרה והעשרים (מקבילו העברי, 'היום יום הולדת', יידון בהמשך).²⁴ אף שבעיקרו היה תצוגה של אימהות בורגניות, ותחילה לא עניין את המעמדות הנמוכים, במאה העשרים הגיע הטקס גם אליהם ואף בקרב העניים ביותר הוא 'מסמל אהבה נורמלית' של הורים לילדיהם ונמצא במקום גבוה בסדר העדיפויות הפיננסי של ההורים.²⁵ במאה העשרים התפשט הריטואל גם לארצות אחרות שנחשפו לעולם המערבי באמצעות כיבוש, הגירה, מסחר או בירוקרטיזציה.²⁶

מאז העידן התעשייתי המוקדם שמר יום ההולדת על צורתו למרות שינויים והתהפוכות שעברה תרבות החגיגה המודרנית עד היום, והיה לפורמט הטקסי היציב ביותר בין טקסי החיים, ואולי בין כל הטקסים והחגים שידעה התרבות המודרנית התעשייתית, כשהוא חוצה גבולות מעמדיים, אתניים, דתיים ולאומיים בעודו שומר על הפורמט הרומאי-גרמאני-ויקטוריאני של מסיבת עוגה-נרות-מתנות-כיבוד-שיר. אם התרחשו שינויים בצורת החגיגה במשך השנים שחלפו מאז העידן התעשייתי המוקדם, הושפעו הללו בעיקר מהדומיננטיות הגוברת של תרבות הצריכה במערב, שיצרה דחף מתמיד לפעילויות פנאי חדשות שנועדו לגלם הבחנות מעמדיות – כלכליות או חברתיות. לעיתים קרובות הוחצנו הבחנות אלה באופן וולגרי למדי, שחשף את הריטואל לביקורת על נרקיסיזם (שמדהדת במידת מה את ביקורת הכנסייה הקתולית שהוזכרה לעיל).²⁷ ובכל זאת שמר הפורמט הריטואלי הבסיסי

23 שם, עמ' 151-154; בייסלייס ואחרים, הדיון ביום ההולדת.

24 צ'ורקוף, תודעת גיל, עמ' 117-128.

25 פלאק, לחגוג את המשפחה, עמ' 147; Jaerim Lee, Mary Jo Katras and Jean W. Bauer, 'Children's Birthday Celebrations from the Lived Experiences of Low-income Rural Mothers', *Journal of Family Issues*, Vol. 30, no. 4 (2009), pp. 532-553. ציטוט מעמ' 548.

26 למשל, פלאק, לחגוג את המשפחה, עמ' 154-157; Heiki Pardi, 'The Crumbling of the Peasant Time Concept in Estonia', *Pro Ethnologia*, Vol. 9 (2000), pp. 61-82; Gerd Baumann, 'Ritual Implicates "Others": Rereading Durkheim in a Plural Society', in: Daniel de Coppet (ed.), *Understanding Rituals*, London and New York 1992, pp. 106-110; Ariela Zycherman, 'The Public and Private Dimensions of a Birthday Party: Politics, Economics, and Food in an Amazonian Community', *Food and Foodways*, Vol. 24, No. 3-4 (2016), pp. 153-172; Yasmine Musharbash, 'Red Bucket for the Red Cordial, Green Bucket for the Green Cordial: On the Logic and Logistics of Warlpiri Birthday Parties', *The Australian Journal of Anthropology*, Vol. 15, No. 1 (2004), pp. 12-22.

27 בייסלייס ואחרים, הדיון ביום ההולדת, עמ' 272-275.

על צורתו כשהוא מצוין באחד משלושת האתרים החברתיים שבהם יום ההולדת הטיפוסי יכול להיחגג: המשפחה, מערכת החינוך וקבוצת החברים. פורמט סנטימנטלי בסיסי זה שרד אף בעידן שאליוזבת פלאק, היסטוריונית טקסי המשפחה בצפון אמריקה, כינתה אותו 'העידן הבתר-סנטימנטלי'.²⁸ אלא שבעוד מבוגרים יכולים לבחור לדלג על חגיגת יום ההולדת (גם אם רק מעטים בוחרים בכך), עבור ילדים מדובר בריטואל מחייב שהיעדרו נחשב להזנחה הורית, וכישלון נחשב לשיא האומללות (ראו למשל האקספוזיציה לסדרת ספרי הארי פוטר).²⁹

מה משמעות יום ההולדת ומדוע הוא כה מרכזי בתרבות המודרנית התעשייתית? היו שפירשו את הטקס כמבטא תפיסות אינדיווידואליסטיות שעלו בעקבות המהפכה התעשייתית, בעיקר במסגרת תרבות הצריכה הקפיטליסטית, שהעמידה במרכז את ריצוי התשוקות של הפרט.³⁰ אחרים הצביעו על קשר בין הטקס ובין מושג הילדות הסנטימנטלית, שבמרכזו ניצב המבט הנוסטלגי על התמימות הילדית, שגם עליה אפשר לשמור באמצעות ריצוי תשוקות הילד והצבתו במרכז ההתרחשות.³¹ יש המציבים את הנסיקה כחשיבותה התרבותית של מסיבת יום ההולדת בהקשר כללי יותר של העלייה ב'טקסי זמניות' במהלך העידן התעשייתי: חגי יובל המציינים את הזמן החולף לקיומה של הישות החוגגת, ותהא אדם פרטי, משפחה גרעינית או מערכת זוגית (יום נישואים), מוסד או עיר (יובל), מדינה (יום עצמאות), וכיוצא בהם. מערכת טקסית זו מציגה את הזמן החולף כמוקד של זהות אישית וקבוצתית.³²

אף שאין חולק על ההקשר המרכזי הזה של עליית קרנו של יום ההולדת בחברות התעשייתיות המודרניות, מחקרים שעסקו בחדירת יום ההולדת לארץ ישראל המנדטורית עסקו במסיבה הביתית באופן שולי או אגבי, והתמקדו בזירה המולאמת בעיקרה של גני הילדים ובתי הספר. גם ניתוחים אנתרופולוגיים של הריטואל התמקדו בחלק קטן ממנו שבמסגרתו שלשל ילד יום ההולדת מטבע לקופסה הכחולה של ק"ל ויצרו תמונה לא מדויקת של הלאמה מלאה של הריטואל, ובמשתמע של שעבוד הפרט ומחיקת ייחודו לטובת הקולקטיב.³³ אך ניתוח היסטורי של חדירת יום ההולדת לעולם היהודי, ובו ליישוב

28 פלאק, לחגוג את המשפחה, עמ' 158-161.

29 Linda Rannels Lewis, *Birthdays*, Boston 1976, p. 44, 70, 79

30 Janice Klein, 'Birthday Parties: A Study of Developmental Change in American Culture', Colin Campbell, *Central Issues in Anthropology*, Vol. 3 (1981), pp. 17-27
Campbell, *The Romantic Ethic and the Spirit of Modern Consumerism*, Oxford 1989; Peter N. Stearns, 'Stages of Consumerism: Recent Work on the Issues of Periodization', *Journal of Modern History*, Vol. 69, No. 1 (1997), pp. 102-117

31 פלאק, לחגוג את המשפחה, עמ' 141-143.

32 הנדלמן והנדלמן, חגיגות הבירוקרטיה; Hizky Shoham, 'It's about Time: Birthdays as Modern Rites of Temporality', *Time & Society*, 30, 1 (2021), pp. 78-99

33 שטון, חינוך ותרבות; דולב-גנדלמן, הצבר; Shalva Weil, 'The Language and Ritual of

בארץ ישראל, משרטט תמונה מורכבת בהרבה של היחסים בין הלאומיות ובין הילדות הסנטימנטלית והאינדיווידואליזם בחברה היישובית.

יום ההולדת: פורמט גלובלי עושה עלייה

העולם היהודי שטרם המהפכה התעשייתית לא הכיר את טקס יום ההולדת – אף שהחל ממהפכת הרפוס נהגו לתעד את יום הלידה של כל בן ובת, מה שאפשר למשל את חגיגת הבר מצווה.³⁴ כחגיגה משפחתית ופופולרית, יום ההולדת נכנס לעולם היהודי ככל שהיהודים התברגנו ואימצו טעם תרבותי של המעמד הבינוני לא רק במרכז אירופה ומערבה ובעולם החדש, אלא אף במקומות שבהם נוצר מעמד בינוני כזה במזרח אירופה וכמה מארצות האסלאם. כבר בעשור האחרון של המאה התשע עשרה, במקומות שונים ומרוחקים זה מזה כמו ארצות הברית, תחום המושב ברוסיה, גרמניה ועיראק, אימצו יהודים מנהגים בורגניים שהבליטו את הילדות הסנטימנטלית, וכחלק מכך חגגו לילדיהם יום הולדת משפחתי יחד עם חברי הילדה וחברי המשפחה.³⁵ לאחר מלחמת העולם הראשונה עבר יום ההולדת מסחור מהיר, ובעיתונות היהודית מניו יורק ועד ורשה אנו מוצאים מודעות המפרסמות חנויות המציעות לרכוש מתנות ליום ההולדת.³⁶

בארץ ישראל לא הפך סגנון החיים הבורגני-ויקטוריאני לדומיננטי עד לאחר מלחמת העולם הראשונה, ורק ילדים ומבוגרים מעטים חגגו ימי הולדת ביתיים.³⁷ מלבד יום ההולדת של הסולטאן התורכי, רק ימי הולדת של גיבורים מקומיים כמו אליעזר בן-יהודה והרב שמואל סלנט, רבה של ירושלים, צוינו כחגיגות ציבוריות – וללא הטקס הויקטוריאני.³⁸

Socialisation: Birthday Parties in a Kindergarten Context', *Man: New Series*, Vol. 21, No. 2

(1986), pp. 329-341; הנדלמן והנדלמן, חגיגות הבירוקרטיה.

34 ישראל תאי-שמע, 'על יום ההולדת בישראל', ציון, סז, חוב' א' (תשס"ב), עמ' 19-24; Elisheva

Carlebach, *Palaces of Time: Jewish Calendars and Culture in Early Modern Europe*,

Cambridge 2011; Michael Hilton, *Bar Mitzvah: A History*, Lincoln 2014, p. 36

35 Jenna Weissman Joselit, *The Wonders of America: Reinventing Jewish Culture, 1880-1950*,

New York 1994, p. 100; מריון קפלן, מגדר, מעמד ומשפחה: צמיחתה של הבורגנות היהודית

בגרמניה הקיסרית, ירושלים תשע"ב, עמ' 124, 151; טל קוגמן, 'לידתם של טקסי ילדות מודרניים',

הרצאה בקונגרס העולמי ה-17 למדעי היהדות, האוניברסיטה העברית בירושלים, 17.8.2017 (מצוטט

ברשות הדוברת, וברגשי תודה); הרב יוסף חיים מבגדר, בן איש חי: הלכות, ירושלים 1994 (פורסם

במקור 1901), פרשת ראה, סעיף טז, עמ' רנא.

36 למשל, ב' איריבך, 'קרן זווית לקטנים', שחרות: ירחון לנערים ונערות, 1.1.1918, עמ' 11 (ניו יורק);

(מודעה בעמוד האחרון), בן-כוכב, שנה ראשונה, גיליון ה-1, שבט-אדר תרפ"ה (1925, וורשה). השו:

פלאק, לחגוג את המשפחה, עמ' 146.

37 ראו למשל, אסף ידידיה, לגדל תרבות עבריה: חייו ומשנתו של זאב יעבץ, ירושלים 2016, עמ' 100.

על המעמד הבינוני בארץ ראו המקורות לעיל, בהערה 5.

38 'יום הולדת גאון עיונו מאורנו מרא דארעא קדישא רבי שמואל סלנט שליט"א', חבצלת, 22.1.1907; א'

בן יוחי, 'ירושלים', החבצלת, 4.10.1907; א.א. (כנראה אברהם אלמליח), 'חג-היובל של מחיה שפתנו

בארצנו', החרות ירושלים, 21.3.1910.

חגיגת ימי הולדת לילדים בגני הילדים שהחלו כבר להיווסד בארץ הייתה נדירה עוד יותר, ואם הייתה – לא השאירה חותם במקורות שבידי.

הפופולריוזציה של יום ההולדת וזיהוי עם ימי הילדות חיכו לכיבוש הבריטי. שנות העשרים היו ברובן הגדול תקופה של האצה בעיור ובתיעוש של הארץ, שעימה חלה התפשטות נרחבת של סגנון החיים של המעמד הבינוני. סגנון זה כלל דגש על המשפחה הגרעינית ועל הילדות הסנטימנטלית, וגם על תרבות הצריכה בואכה אינדיווידואליזם ואתיקה נהנתנית, אף שהללו לא תמיד עלו בקנה אחד עם האידיאולוגיה הלאומית הדומיננטית.³⁹ בין השאר חדרו ליישוב תפיסות פסיכולוגיות ופדגוגיות חדשות שהעמידו במרכז חיי המשפחה את טובתם של הילדים ואסרו, למשל, על ענישה גופנית ועבודת ילדים. בצד זה פעלו לכינון חברת ילדים בנפרד מחברת המבוגרים באמצעות מוסדות חינוך פורמלי ולא-פורמלי, הפרדה בחדרי המגורים בין הילדים וההורים, וכינון מרחב תרבותי נפרד הכולל למשל ספרות ילדים, עיתוני ילדים ומשחקי ילדים.⁴⁰ תפיסות אלה לא הגיעו לדומיננטיות מוחלטת לפני שנות הארבעים ולמשל עיתונות ילדים יציבה ועצמאית מבחינה פיננסית לא הייתה קיימת כלל בתקופת המנדט; החל מאמצע שנות השלושים התקיימה בעיקר כספיה של עיתונות המבוגרים, כמו 'דבר לילדים'.⁴¹ ובכל זאת, ההתייחסות הסנטימנטלית לילדות הפכה לתו תקן של הורות טובה באוריינטציה תרבותית מערבית, שכללה גם את העובדים המאורגנים ואת רוב הסקטור החקלאי ביישוב והבדילה אותם ממעמד הפועלים (הבלתי מאורגנים) ביישוב היהודי.⁴² תו תקן זה הכתיב הדרה של הילדים מתחומים כמו מין, כסף וצרכנות, שכללה למשל איסור על עבודת ילדים לשם פרנסה (להבדיל מעבודה למטרות חינוכיות שרווחה בהתיישבות העובדת) ועל נישואים מוקדמים. או אז, ובאחור ניכר אחרי הבורגנות היהודית של אמריקה, אירופה וארצות האסלאם, הגיע גם יום ההולדת הביתי ליישוב.

מסיבת יום ההולדת הביתית מוזכרת לראשונה במקורות שבידי בעיתון 'הארץ לילדים' (שיצא לאור במשך פחות משנה ונסגר) משנת 1921, בשיר של אשר ברש בכותרת 'יום הַלְדָּת', המתאר יום הולדת לפעוטה בת שנתיים. השיר מקדיש תשומת לב נרחבת ללבושה החגיגי של הפעוטה ולמתנות שקיבלה מכל אחד מחבריה, ולאחר מכן מתואר: 'אַחַר יִשְׁבוּ כָּלֶם / אֶל שֻׁלְחַן הַמְגִדָּנוֹת / וַיִּיטְבוּ לָבֶם / חֶלֶף הַמִּתְנַנֹּת'.⁴³ במדור המוקדש לחוכמות של ילדים משנת 1929, סיפר הכותב לקוראיו כי ילדים נוהגים להזמין ילדים אחרים למסיבת

39 ראו למשל, ענת הלמן, אור וים הקיפוח: תרבות תל-אביבית בתקופת המנדט, חיפה 2007; תמי רזי, "ראייה המשפחה שיבנוה מחדש": תפישות של המשפחה בתקופת המנדט, בתוך: מרגלית שילה, רות הלפרין-קריי ואייל כתבן (עורכות), משפט אחד לאיש ולאשה: נשים, זכויות ומשפט בתקופת המנדט, רמת גן 2010, עמ' 21-56.

40 ראו מקורות לעיל בהערות 6, 8, 9.

41 אוריאל אופק, ספרות הילדים העברית 1900-1948, כרך ב, תל אביב 1988, עמ' 582-620.

42 תמי רזי, ילדי ההפקר: החצר האחורית של תל-אביב המנדטורית, תל אביב 2009; שוהם, סוכני מכירות קטנים; וכל המקורות לעיל, הערה 6.

43 אשר ברש, 'יום הולדת', הארץ (שבועון לילדים), 24.2.1921. תודה לאסף סערון על ההפניה למקור.

יום ההולדת שלהם, וכי בשפת הילדים נהוג להבחין בין 'יום הולדת גדול – עם שירים, רקודים, שעשועים, הצגות וכדומה' ובין 'יום הולדת פשוט (ז"א רק לבוא לקבל מיני מתיקה ודי)'.⁴⁴ כלומר, לקראת סוף שנות העשרים כבר היה ברור לקוראי העיתונים ביישוב כי מסיבת יום הולדת ביתית לילדים בהשתתפות ילדים אחרים היא עניין שבשגרה שאינו צריך הסבר או דיון. חלוקת הממתקים והבאת המתנות נחשבו למינימום ההכרחי במסיבות, ואליה נוספה תוכנית בידורית שהיקפה יצר גם הבחנות חברתיות. מהטקסט ניכר גם כי המבוגרים סברו שהיוזמה לעריכת המסיבה באה מהילדים עצמם ולא מההורים. שיר לילדים שפורסם בעיתון דבר ב־1934 ונועד כנראה להיות שיר משחק במסיבות יום הולדת, מסגיר תיאור טיפוסי של מסיבה שתוכניה הורכבה בעיקר מריקודים סביב כלת השמחה וחלוקת מיני מתיקה.⁴⁵ כותבת אחת המליצה לאימהות 'לסדר מעין "קבלת פנים" קטנה, לחלק בין הקרואים הקטנים מעשי־אופה, או סנדביצ'ים וממתקים ולשעשע את החברה הצעירים במשחקים עליזים, כמו משחקי הפקדונות וכיוצא בהם'.⁴⁶ בשנות הארבעים, כאשר יום ההולדת כבר היה לחלק מהנוף התרבותי בארץ, הוציא יזם זריז משחק קופסה מיוחד בשם 'משחק יום ההולדת' שיועד רק למסיבות יום הולדת. ככל הנראה לא נחל המיזם הצלחה מסחרית.⁴⁷ בסוף שנות הארבעים ניסה כותב אחד לשכנע את הקוראים להוסיף דקלומים ותיאטרון בובות לרפרטואר הרגיל של מסיבות, כולל מסיבות יום הולדת, שכלל, לטענתו, בעיקר נגינה, ריקודים ושירים.⁴⁸

גם היוזמה לחגיגת ימי הולדת בגני הילדים באה מההורים ולא מהגננות. לפי עדותה המאוחרת של הגננת צביה קטרבורסקי, יום ההולדת הראשון בגן ילדים עברי כלשהו נחוג בשנת 1921, כאשר אימו של הילד יגאל סוקניק (לימים ידיו), הגננת חסיה פיינסוד־סוקניק, הביאה אותו לגן בשכונת רחביה בירושלים וסיפרה כבר כך אגב לגננת שפרה (שמה המלא לא צוין) כי היום הוא יום הולדתו הרביעי. יגאל הקטן הונף באוויר ארבע פעמים וקראו לו 'הידר' – וזהו.⁴⁹ בין שהיה זה ציון יום ההולדת הראשון בגני הילדים (עדות זו נדפסה בשנת 1962) ובין שהיו אחרים שקדמו לו במקום אחר – דבר אחד ברור מהסיפור, אם פרטיו מדויקים: אימו של הפעוט (שאוּמַנִּם הייתה גננת במקצועה, מפקחת ודמות מרכזית בהתאחדות הגננות) היא שסיפקה לגננות את המידע בדבר יום הולדתו ועודדה אותן להציב אותו במרכזו של חגיגה מאולתרת המציינת את רגע בואו לעולם. בשנת 1940, לכל המאוחר, כבר היה יום ההולדת מנהג רווח בגני הילדים, ולראשונה תועד דיון דידקטי בקרב הגננות על אופני עריכת מסיבות ימי ההולדת ומטרותיהן, וכן תיאור היסטורי מפורט של התפתחות

44 מאיר מרגרוט, 'מפי עוללים', הארץ, 22.11.1929.

45 זאב, 'ביום הולדת הגר', דבר, 26.01.1934.

46 'האשה והילד: יום הולדתו של הילד', דאר היום, 10.3.1936.

47 גדי כפיר, 'ציונות ומשחקי קופסה 1900–1948', ירושלים 2016, עמ' 149–150.

48 מ' גורלי, 'אמנות בבית ההורים', דבר, 29.7.1948.

49 צביה קטרבורסקי, 'בנותיבות הגן, תל אביב תשכ"ב, עמ' 148.

פורמט החגיגה מאייקיום לפני תקופת המנדט לריטואל מורכב שכבר כלל, בין השאר, גם תרומה לקק"ל. אבל אפילו בתיאור זה, שכתבה הגננת טובה חסקינה, הוצגה החגיגה בגן הילדים כתוצאה של יוזמת האם, ש'רוצה לגרום [=לילד שמנדנד לה לגבי יום הולדתו] את העונג ופונה אל הגננת בבקשה לסדר את חגיגת יום הולדת הילד דווקא בגן.⁵⁰ חסקינה ביקשה לעודד את הגננות להציע לאימהות את הגן כמקום עריכת מסיבת יום ההולדת – שאותה ידעו שהן אמורות לערוך עקב הלחץ של הילדים עצמם, ורק התלבטו היכן וכיצד. הטקסט אינו מציג ביקורת על אימהות אלה, ומניח במובלע שאימהות המבקשות לערוך יום הולדת לילדיהן ניחנות בהון תרבותי ומעמדי ומפגינות הורות טובה.

עד שנות הארבעים כבר היה יום ההולדת חלק מהנוף התרבותי בארץ. בתחילת עשור זה התלבטו מומחי לשון אם לכתוב את המילה בכתיב מלא או חסר, ולקראת סופו התלבטו אם יש לייחד כינוי לחתן/כלת יום ההולדת, כגון 'בר/בת הולדת' – הצעות שלא תפסו.⁵¹ מסיבות יום הולדת ביתיות הופיעו בעיתון – למשל, בעמודי ההומור – כהזדמנויות של ילדים לבקר בבתי חברים, לטעום את העוגות של אימותיהם, להכיר את משפחתם המורחבת (שיכולה הייתה לכלול למשל דמות 'גלותית' כסבתא דוברת יידיש) וכמובן כהזדמנות להפגין התנהגות טובה, ולחלופין לאתגר את גבולות הנימוס.⁵² אף שעדיין נהגו לעיתים לחגוג יום הולדת גם למבוגרים, הרי בשלב הזה כבר זוהה המנהג לחלוטין עם תרבות הילדים, כפי שכתב הסופר אליעזר שטיינמן במאמר עגמומי משהו שעסק בהזדקנות ובו ציין שמגיל מסוים ימי ההולדת הפכו ל'חגא', כלומר ליום עצוב ומדכא.⁵³ שטיינמן זיהה את יום ההולדת עם התמימות הילדית והאופטימיות האופיינית לה, וכניגודה הציב את הפסימיות המרירה של הזקנה.

שנות הארבעים היו ככל הנראה גם הזמן שבו התקבע השיר 'היום יום הולדת' כשיר יום ההולדת העברי הריטואלי והמוכר לכול, לאחר שמשוררים רבים, ובהם נתן אלתרמן, ניסו את כוחם בכתיבת שירי יום הולדת.⁵⁴ בשנת 1940, כתארה את מסיבת יום ההולדת הטיפוסית בגן הילדים, הציעה טובה חסקינה את שני השירים הבאים כשירי משחק: 'יום הולדת הנה בא, אמא אפתה לי עוגה' (שיר שכבר אינו מוכר כיום),⁵⁵ וכן 'יום הולדת ל'____, שמחה,

50 טובה חסקינה, 'יום ההולדת בגן', *הד הגן*, שנה ה', חוב' ה-ו (תש"א) (להלן: חסקינה, יום ההולדת בגן), עמ' 34-37, הציטוט מעמ' 34.

51 'תשובות למעיר על שגיאות', *הארץ*, 11.10.1940; יצחק איבירי, 'חדשים וגם ישנים', *על המשמר*, 7.2.1947.

52 'פנת צחוק: מפי הטף', *דבר*, 27.12.1946; 'פנת צחוק: מפי הטף', שם, 24.1.1947.

53 א' שטיינמן, 'צער גידול אבות', שם, 14.9.1947.

54 נתן אלתרמן, 'יום הולדת', בתוך: יהודית גורביץ' (עורכת), *מה אספר לילד?*, תל אביב 1946. zemereshet.co.il/song.asp?id=1189 (נדלה ב־25.11.2021)

55 לפי אתר *זמרשת*: לחן עממי רוסי, מחבר לא ידוע, תרגום לעברית: חיה רפלוביץ' (שהייתה גננת ופזמונאית). zemereshet.co.il/song.asp?id=2268&artist=482. (נדלה ב־18.12.2019).

שמחה לילדים' – שיר שבאתר זמרשת מוגדר כשיר עממי עם מחבר ולחן לא ידועים.⁵⁶ בסיום תיאורה מעירה חסקינה: 'בזמן האחרון אנו משתמשים בשיר חדש ליום הולדת, שבא בקובצה של ורדה קרפ: "היום יום הולדת". השיר הוא חי, קצר, ומתאים לשעה זו'. שיר זה נכתב בשנת 1930 בידי הסופר והמתרגם בן-ציון רסקין (1890–1930) לכבוד יום הולדתה החמישי של בתו אסתר, זמן קצר לפני מותו הטרגי בטביעה בימה של תל אביב.⁵⁷ לאחר מכן זכה השיר להלחנה בידי ורדה קרפ-גלבווע (1914–2003). באתרים ובבלוגים שונים נכתב כי השיר הולחן לכל המאוחר ב-1950. אפשר אם כן להקדים את התיארוך, ויש לשער כי בעשור זה נפוץ השיר בקרב גני הילדים והמשפחות ביישוב, והתקבע כשיר יום ההולדת האולטימטיבי בעברית.⁵⁸

בכל השירים שסקרתי לא מצאתי אזכורים לסוציאליזציה לעניינים ציוניים. התמות הרווחות היו שירי הלל לאינדיווידואליות של ילד/ת יום ההולדת ולעיתים גם לדמוקרטיזם ושוויוניות של חברת הילדים, יחד עם התייחסויות לאביזרים ריטואליים כמו העוגה, זר הפרחים וכדומה.

הנה כי כן, בסוף תקופת המנדט מסיבת יום ההולדת הילדית הייתה חלק מהנוף התרבותי בחברה היהודית בארץ. במסיבת יום ההולדת הטיפוסית היו שירים (לעיתים קרובות בליווי כלי נגינה), ריקודים ושירי משחק (תלוי בגיל כמובן), ובהם השיר המקובל 'היום יום הולדת', וכן חלוקת עוגת יום הולדת ומיני מתיקה אחרים, וכמובן הבאת המתנות המחייבת. דווקא היעדר הדיון במסיבה ומיעוט הופעתה במקורות מצביעים על כך שהפכה לחלק מהמובן מאליו התרבותי, והתקיימה בפרופיל נמוך וכמעט ללא הנדסה תרבותית של ממש – בניגוד בולט לחגים, למשל.

השאלה מנין הגיע יום ההולדת ליישוב אינה חידה היסטורית מסובכת במיוחד: סביר להניח שהמהגרים שנמנו עם המעמד הבינוני הביאו אותו מארצות מוצאם שבהן הוא היה נהוג כבר לפני מלחמת העולם הראשונה – בעיקר ממרכז ומזרח אירופה. כמו בחברות אחרות של מעמד בינוני, חגיגת יום ההולדת לילדים הפכה ביישוב לנורמה חברתית מחייבת שאי הקפדה עליה נחשבת להזנחה הורית ולסמן של אי-מתורבתות. ומה לגבי המגזרים האחרים ביישוב?

---

56 הביצוע המוקלט שם הוא משנת 1956. zemereshet.co.il/song.asp?id=995 (נדלה ב־18.12.2019).

57 מתוך פרויקט 'מנהרת הזמן'. beitberl.ac.il/centers/minheret_hazman/zichronot/pages/default.aspx, בתוך: שאול גבעולי, 'סיפורי חיי', עמ' 15 (נדלה ב־24.11.2019).

58 blog.nli.org.il/hyom_yom_huledet/?utm_source=activetrail&utm_medium=email&utm_campaign=to_che12jun2018&_atcsid=3_2269_8937007_7_9684254_0_Taj3dttatu8aphhuh (נדלה ב־25.11.2019).

מהמעמד הבינוני אל כל השאר

במקורות אין עדות להבדל בין העיר להתיישבות העובדת מבחינת היקף חדירת יום ההולדת, פורמט המסיבה וחשיבותה התרבותית. אדרבה, ניכרות עדויות רבות על מרכזיות יום ההולדת דווקא בהתיישבות העובדת, ללא סימנים להתנגדות אידיאולוגית לפני שנות הארבעים המאוחרות. כך, למשל, בשנת 1922 חגג קיבוץ כפר גלעדי כולו את יום הולדתה של אחת מבנות המקום שהייתה יתומה מאב. הילדים רקדו ושרו, אכלו ושתו, שיחקו והעניקו מתנות לכלת השמחה.⁵⁹ כעשור לאחר מכן, לפי תיאורו של הסופר אליעזר שמאלי ששימש כמורה באותו יישוב, קיבל הנער הבוגר ביותר בקיבוץ 'לרגל יום ההולדת' מפוחית מדודתו העירונית (זה היה יום ההולדת ה־13, אך הוא תואר בסיפור כיום הולדת רגיל), ואילו מחבריו קיבל 'גלויות מצוירות. צעצועים. סוללות חשמל פרוקות וכלי עבודה'. מסיבת יום ההולדת נועדה לקיבוץ כולו וכללה גם ריקודי 'הורה, פולקה, רונדה' בעזרת מוזיקה שנוגנה בגרמופן.⁶⁰ בעיתון דבר הפועלת נדפס בשנת 1938 שיר שכתב המשורר משה בסוק, לכבוד יום ההולדת הראשון של הילדה הראשונה של קיבוץ אשדות יעקב, והוקרא במסיבה קיבוצית לכבודה. השיר כולל דברי התפעלות מחורזים מהפעוטה בת השנה, ונמנע מקישור המאורע לפראזות ציוניות או אף להתפעלות מעתיד הקיבוץ.⁶¹ בכל המקרים האלה בלטה ההשתתפות של הקהילה כולה במסיבה, כשהיא מתפקדת כמעין משפחה מורחבת. לעומת זאת בבית הספר של עין חרוד דיברו על ימי ההולדת כ'חגיגות צנועות, ביתיות', הנחגגות בחברת הילדים לבדם, בניגוד לחגיגות 'פומביות' של חגים חשובים כמו חנוכה, חג הביכורים או אחד במאי, שנערכות בפני קהל רב ועם תוכנית אומנותית עמוסה.⁶² גם בקיבוץ גניגר חגגו הילדים ימי הולדת במועדון חברת הילדים בשנות השלושים והארבעים, וב־1941 צעירה שנמלטה מבלגרד ללא משפחתה ונקלטה בחברת הנוער של קיבוץ שער העמקים הופתעה בידי חבריה בעוגת יום הולדת.⁶³ אולם נראה שבקיבוצים רבים ציון יום ההולדת היה תפקידם של ההורים, כפי שמשקף בסיפור קצר שעסק בחיי היום־יום בקיבוץ, פרי עטו של הסופר יואל מסטבוים.⁶⁴ כך נראה גם מבדיחה שבה דרש ילד בן שלוש מאמו 'לסדר' לו יום הולדת, שהופיעה ביומן קיבוץ אפעל.⁶⁵ בהזדמנות אחרת, במאמר שהציג תיאור סוציולוגי של חיי הקיבוץ, מוצג יום ההולדת כהזדמנות יוצאת דופן עבור הפרט

59 סמדר סיני, השומרות שלא שמרו: נשים ומגדר ב"השומר" ובקיבוצו כפר גלעדי 1907–1939, תל אביב 2013, עמ' 208.

60 אליעזר שמאלי, 'בר מצווה', אורחה: קובץ לדברי ספרות, תל אביב 1934, עמ' 139–154.

61 משה בסוק, 'יום הולדת', דבר הפועלת, ה, חוב' 3–2, 29.5.1938, עמ' 76.

62 ח' שפרוני, 'בית הספר בעין־חרוד', אורים, כרך ה (תמוז תש"ב), עמ' 49–56 (הציטוט מעמ' 55).

63 מתוך פרויקט 'מנהרת הזמן'. beitberl.ac.il/centers/minheret_hazman/zichronot/pages/default.aspx; 'מסיפוריה של יעל קלוש מבית וידלר בקיבוץ גניגר', עמ' 45; 'רחל רותם – הסיפור שלי', עמ' 57 (נדלה ב־24.11.2019).

64 יואל מסטבוים, 'ביום המסין', דבר, 13.11.1946.

65 'פנת צחוק', דבר השבוע, 28.11.1947.

לביטוי אישי לעומת הקבוצה.⁶⁶ ואומנם מאמר שפורסם ביומן קיבוץ גבת ב־1946 ציין כי בעבר, כאשר היו ילדים מעטים בקיבוץ, נחגג יום הולדתם בציבור. אך משהציבור גדל, המסיבה 'מסתררת בחדרי ההורים [...] מתאספים ילדים רבים ורועשים וחוטפים דברים טובים'. הבעיה היא כמובן שלא לכל ההורים יש 'מקורות פריים למתנות ודברים טובים, לא לכולם ישנם המרץ והיכולת לטפל בהכנות לחג וילדי ההורים האלה מקופחים'. מחברת המאמר הציעה להכיר בכך ש'חג יום ההולדת הוא חג משפחתי אינטימי ולכן יש לציין את היום הזה בצוותא בחוג המשפחתי הצר, על ידי בילוי בצוותא, מתנה צנועה לילד לפי יכולתנו', אך למען השוויון, לדעתה, על הקבוצה לתת את האמצעים לכך.⁶⁷ בפועל נראה שיום ההולדת נחוג בדרך כלל בחדר המשפחה ללא גיבוי או עידוד מיוחד מהקיבוץ, שגם לא הקצה לכך משאבים מיוחדים. עם זאת, בתיעוד שבידי לא מצאתי התלכטיות בשאלה אם יום ההולדת הוא צורת חגיגה מתאימה להתיישבות העובדת, לאידיאלים ציוניים או לחיי קבוצה. אם כן, חבר קיבוץ שהביע ביקורת על צורת השבת בקיבוץ צוטט בטענה שאי אפשר שהיא תיראה כמו 'מאורע משקי רגיל, כמו יום הולדת או גמר בניין'.⁶⁸ במילים אחרות, תשומת הלב היתרה שניתנה בקיבוצים לענייני חג וטקס דילגה על יום ההולדת בפורמט הבורגני המקובל, שנחשב בהתיישבות העובדת לחג 'ביתי' וצנוע שקיומו מוכן מאליו. אפשר להניח שיום ההולדת היה חלק מהמובן מאליו התרבותי בהתיישבות העובדת כמו בקרב הבורגנות העירונית מפני ששני המגזרים מנו בעיקר מהגרים בעלי רקע בורגני שהביאו איתם מארצות מוצאם הנחות יסוד בעלות אופי ויקטוריאני באשר לילדות, ומן הסתם גם את הריטואל עצמו. אם היה הכרל ביניהם, היה זה המקום המיוחד שניתן בהתיישבות העובדת לקבוצת השווים – בארגון יום ההולדת, כמו בהיבטים אחרים של החיים.

למעמד הפועלים – לא אנשי העבודה המאורגנת, שלרוב ניהלו חיי מעמד בינוני בעיקרם, אלא מעמד הפועלים הלא־מאורגן – חדר יום ההולדת באופן הדרגתי יותר. בחיפה, בזמן מלחמת העולם השנייה, פתחו מתנדבות מועדון מיוחד לילדי משפחות הסבלים הסלוניקאים. כיוון שציון יום ההולדת לא היה נהוג במשפחות אלה, חגגו יום הולדת קבוצתי במועדון ככל פעם לקבוצת ילדים אחרת, וביקשו מההורים לקנות מתנה למוסד (כדומה לתיאורה של חסקינה, לעיל, שגם בו ההורים קנו מתנה לגן).⁶⁹ בניגוד לגני הילדים שנועדו לילדי ההתיישבות העובדת והבורגנות העירונית, בגן זה ההורים היו מעורבים מאוד ביום־יום ובעשייה החינוכית בגן אף שהיו מהגרים, בשל הרשתות החברתיות הצפופות שאפיינו את הקהילה שלהם, לפי התיעוד. יש לזכור שאי־התערבות של ההורים במערכת החינוך נחשבה אז לאזרחות ולהורות טובה ולסימן של התנהגות 'מתורבתת'.⁷⁰ לפיכך הורי הילדים

66 'על מחקר אחד של הקבוצה', דבר, 30.8.1944.

67 רבקה פ', 'יום הולדת בחברת ילדים', דבר הפועלת, יב (ה), חוב' 1-2, 27.2.1946, עמ' 12.

68 מובא בתוך (ללא שם מחבר), 'בעקבות הימים', הצפה, 25.11.1940.

69 ל-ה, 'דרך הילד אל האם', דבר הפועלת, ט (ג), חוב' 1, 31.1.1943, עמ' 19.

70 נירית רייכל וטלי תדמור־שמעוני, מפגשים בין־תרבותיים בחצר בית הספר במושבה: החינוך העברי

החוגגים הגיעו לגן בימי ההולדת, ואף שכניהם ומבוגרים אחרים מהקהילה. המאמר בדבר הפועלת שדיווח על המועדון הציג את יום ההולדת כסימן של הורות מערבית ותקנית שעל המתנדבות ללמד את ההורים המשתייכים למעמד הפועלים, וכמו במקומות אחרים בעולם העניין לא נתקל בהתנגדות של ממש מצד הקבוצות ה'לא-מערביות'.⁷¹ גם בהמשך, בזמן העלייה הגדולה אחרי קום המדינה, נחשבה רכישת המודעות ליום ההולדת בידי ילדי מהגרים מתימן במחנה המעבר בעתלית סימן לכך ש'הם הפכו להיות ממש ילדים אמיתיים. צוחקים, שרים "יום הולדת" ודומים כמעט בכל לילדי הקיבוצים שלנו'.⁷²

סיפור חדירת יום ההולדת לעולם החרדי והדתי מורכב יותר וראוי למחקר נפרד. חוגים רבניים מסוימים התנגדו נמרצות ליום ההולדת, שבו ראו (קצת בדומה לכנסייה אחרי התקופה הרומאית) חגיגה אגוצנטרית והדוניסטית, המוזכרת בתורה רק בהקשר של פרעה (בראשית מ, כ); אחרים – בעיקר חוגים חסידיים, ובאופן בולט חסידות חב"ד – אימצו את המנהג בהתלהבות עוד בשלבים מוקדמים יחסית ורבים אחרים אימצו אותו בשוויון נפש. לגבי היישוב בתקופת המנדט, אפשר לומר בביטחון יחסי שגני הילדים של תנועת המזרחי אימצו את חגיגת יום ההולדת כדבר שבשגרה – ובדומה להתיישבות העובדת זה נעשה כבדרך אגב וללא דיון ביקורתי של ממש. גם בבתים דתיים רבים לא ראו את יום ההולדת כעניין הסותר את אורח החיים הדתי.⁷³

הנה כי כן, מסיבת יום ההולדת הפכה למוכן מאליו במעמד הבינוני, שלעניין זה כלל גם את ההתיישבות העובדת וחלקים ניכרים מהציבור הדתי. מהגרים שבאו מארצות שבהן לא נהגו לציין את יום ההולדת התרגלו אליו במהירות יחסית; כך במערכת החינוך וככל הנראה גם בבית, לדרישת הילדים. הדומיננטיות שהטקס השיג במרחב המשפחתי בתקופת המנדט מצביעה על כך שלפחות במה שקשור לאידיאל הילדות הסנטימנטלית, הרעיונות של המעמד הבינוני השיגו דומיננטיות תרבותית ביישוב ללא דיון ביקורתי וללא התנגדות של ממש, בהיתפסם כסמן של ציוויליזציה וללא רפרטואר חלופי של ממש, למעט הניואנס של ההתיישבות השיתופית.⁷⁴ דיון כזה החל רק בשלהי תקופת המנדט, בעקבות השתלטות תרבות הצריכה על הטקס.

71 במושבות הברון ויק"א, 1885–1914, רמת גן 2020, עמ' 155.

72 ראו המקורות לעיל, בהערה 26.

73 לאה גינזבורג-פריד, 'מחנה הגולים הפך למחנה גאולים', מעריב, 21.10.1949.

74 למשל, 'לטובת ילדינו הפליטים בטהראן: תרמו ע"י "הצופה"', הצפה, 19.2.1943; 'חדרה: חגיגת סיום המחזור השלישי בבית הספר תחכמוני', שם, 21.7.1943.

74 ראו בעניין אחר, Dafna Hirsch, 'Hygiene, Dirt and the Shaping of a New Man among the Early Zionist Halutzim', *European Journal of Cultural Studies*, Vol. 18, No. 3 (2015), pp. 1-19

מתנות ותרכות הצריכה

מנהג הבאת המתנות לילד/ה, חתן או כלת השמחה, הוא מנהג בורגני מובהק שנזכר כמעט בכל תיאור של מסיבת יום הולדת.⁷⁵ כבר השיר של אשר ברש משנת 1921, שנזכר לעיל, עסק בעיקר במתנות שקיבלה כלת השמחה מחבריה.⁷⁶ ב-1930 פרסם לוי קיפניס סיפור קצר בשם 'יום הולדת לשקדיה', ובו סופר כיצד התעצבה אל ליבה בלילה שלפני יום הולדתה כי לא היו לה בגדים, אך באורח נס קיבלה 'שמלה ורודה-לבנה' לכבוד יום ההולדת. הסיפור שיקף את המנהג לקנות לילדת יום ההולדת שמלה או בגד חדש לכבוד המסיבה.⁷⁷ גם פרסומת לקוראק משנת 1940 התייחסה לימי הולדת כ'הזדמנות של צילום' – מן הסתם בגלל הלבוש החגיגי.⁷⁸ בנובלה גננים, שפורסמה לראשונה ב-1938, שב אשר ברש ותיאר, הפעם בפרווה, מסיבת יום הולדת של ילדה בת שנה, ושאליה הוזמנו בני המשפחה המורחבת וחברי ההורים מהשכונה (רמת גן, המתוארת בסיפור כמושבה מבודדת). הילדה לא הבינה דבר מהמתרחש, כמובן, אך קיבלה מתנות ונהנתה מתשומת הלב; עבור המבוגרים זה היה אירוע חברתי.⁷⁹

במהלך שנות השלושים החלו לצוץ אינדיקציות לחותמה המתגבר של תרכות הצריכה על יום ההולדת. סימן בולט הוא עצות לחיסכון בכסף במסיבת יום ההולדת הביתית, שמתחילות להופיע בעיתונות הנשים בערך באמצע העשור הזה, שברובו היה עשור של גאות כלכלית ביישוב (אחרי שבשנות העשרים הנושא נעדר מטקסטים שסקרו את שטחי פעילות האם הטובה בגידול ילדיה).⁸⁰ טקסט אחד כזה מציב סטנדרטים 'צנועים' למסיבה, ובצד זה מסגיר גם חרדה חברתית למעמדו של הילד בקרב קבוצת השווים, בהנחה כי 'גם הילד ה"שקט" ביותר שואף למשוך אליו את תשומת לב ה"גדולים" [...] זהו קו פסיכולוגי הטבוע עמוק עמוק באפיו של בן-האדם והוא בא לידי ביטוי בימי-הילדות הקדומים ביותר'. ואומנם, ניתנות שם עצות כיצד לא לאכזב את הילד, במיוחד באמצעות חלוקת מזון ביד רחבה, שכן 'כשכל אחד מהאורחים הזאטוטים מקבל עוד, לבסוף, בתור צידה לדרך גם מיני תרגימא אחדים, הרי ג'יסטה זו מוסיפה כבוד לחתן יום ההולדת'.⁸¹ בצד זה מודגש שם שאין צורך להשקיע במתנה יקרה. אזהרה זו הייתה דרושה, כנראה, שכן שיר אחר של לוי קיפניס שפורסם בסוף העשור מתאר ילדה שליום הולדתה קיבלה לא פחות מאשר דג

75 השוו, פלאק, לחגוג את המשפחה, עמ' 1-20.

76 לעיל הערה 43.

77 לוי קיפניס, 'יום הולדת של השקדיה', גליונות, חוב' 1 (1930), עמ' 25-27.

78 'לכל הזדמנות של צילום ישנו פילם של קוראק מתאים', דבר, 26.5.1940.

79 אשר ברש, גננים: רומן, תל אביב תש"ד, עמ' 114. הנובלה / הרומן יצאה לאור לראשונה בארבעה חלקים בכתב העת מאזנים בשנים תרצ"ח-תרצ"ט.

80 למשל, באופן בולט: לאה זליגר, 'חובותינו לילדינו', האשה: ירחון מוקדש לחייה ולענייניה של האשה בארץ-ישראל, חוב' ג', ירושלים, סיון תרפ"ו, עמ' 7-9.

81 'האשה והילד: יום הולדתו של הילד', דאר היום, 10.3.1936.

זהב.⁸² החל ב־1942 אנו מוצאים בעיתונות מודעות המיועדות ללקוחות המחפשים מתנות מיוחדות לימי הולדת, כמו למשל עט נובע שעליו חרוט שם, בשלושים גרוש בלבד.⁸³ אוהבי ספרות הילדים הציגו את ספרי הילדים כמתנת יום הולדת אידיאלית.⁸⁴ בתקופה זו, אם כן, מסיבת יום ההולדת היא כבר עובדה חברתית שאינה צריכה צידוק – אך לא כן פינוק ותשומת לב מיוחדת לרגל יום ההולדת, שהוסברו כצורך פסיכולוגי אוניברסלי שמצדיק גם הוצאה כספית חריגה.

בשנות הארבעים אנו מוצאים שלב נוסף בקורותיה של מסיבת יום ההולדת ביישוב: ניסיונות להפוך את המסיבה לעניין חינוכי באמצעות תרומה כספית למטרה לאומית או חברתית. במקום מסיבת יום ההולדת שלה, ילדה אחת תרמה 500 מיל ל'קרן חוסר עבודה' שסייעה למובטלים, ומשפחה מהמושבה רעננה תרמה לירה ללשכה המקומית לעזרה סוציאלית, 'במקום יום ההולדת של בתם'. גם ילדים מחיפה תרמו כמה מאות מיל כל אחד לילדי טהראן, לרגל יום הולדתם.⁸⁵ כרגיל במצבים אלה אפשר לשער שלהורים היה תפקיד פעיל ביוזמה זו – בחלק מהמקורות הדבר הוצג כך במפורש⁸⁶ – והדבר מעיד על השתרשות המסיבה כנורמה חברתית, שכדי לבטל אותה או לחרוג ממנה יש צורך בהסבר אלטרואיסטי. המגמה לבטל מסיבות יום הולדת ולתרום את תרומתן למאבק הלאומי הגיעה לשיאה כמובן אחרי הכרזת האו"ם על חלוקת הארץ ב־1947 ותחילת המלחמה עליה בין הערבים ליהודים.⁸⁷ למרות הפומבי שניתן בעיתונים למקרים כאלה, אין לשער שהדבר נעשה לנורמה – אך זה משקף את היותה של מסיבת יום ההולדת עצמה נורמה חברתית הרומזת על מותרות, ולפיכך עלולה לגרור עמה נקיפות מצפון במצבי משבר חברתי או בתחושת איום קיומי.

קק"ל לא איחרה לקפוץ על העגלה, והחל מתחילת שנות הארבעים הציגה לאסוף תרומות לרגל ימי הולדת של ילדים ומבוגרים, כפי שעשתה מזה עשרות שנים בחו"ל, ובשלב מסוים אף הכריזה על 'מפעל יום ההולדת', שלפי הנטען השתתפו בו כ־20,000 מילדי היישוב.⁸⁸ מנהג זה הצטרף למנהג שכבר הוזכר, לתרום לקופסה הכחולה של קק"ל כחלק מהטקס ביום ההולדת בבתי הספר והגנים, כמו גם במועדים חשובים אחרים במערכת החינוך.⁸⁹

82 לוי קיפניס, 'מי שתה את המים?', הד הגן, שנה ו, חוב' ה-ו (תש"א), עמ' 48.

83 'לבר מצוה, יום הולדת, מזכרת וכו', דבר, 20.3.1942.

84 ר' אולי, 'החמור שכולו תכלת', על המשמר, 8.9.1944.

85 'תל אביב', דבר, 30.9.1940; 'בכפר', שם, 11.10.1940 'להצלת ילדינו: היכן הם?', שם, 23.12.1942.

86 למשל, 'לטובת ילדינו הפליטים בטהראן: תרמו ע"י "הצופה"', הצפה, 19.2.1943; 'לטובת ילדינו

הפליטים בטהראן: תרמו ע"י "הצופה"', שם, 26.3.1943.

87 'לא יהיה מסתייג מהמפעל "לבטחון העם"', קול העם, 23.12.1947.

88 למשל, 'יום שנים עשר', אורים, כרך ו (תמוז תש"ג), עמ' 39; '20,000 ילדים במפעל יום הולדת', דבר,

24.12.1946.

89 למשל, חסקינה, יום ההולדת בגן. על מרכזיותה של קק"ל בטקסים ציוניים ראו, Yaakov Shavit and

Shoshana Sitton, *Staging and Stagers in Modern Jewish Palestine: The Creation of Festive*

גם בכינוס מורי הקיבוץ הארצי שעסק ב'עבודה למען הקק"ל בחברות הילדים' בקיבוצים, הוחלט כי התרומה לקק"ל ביום ההולדת היא אחת מ'תרומות היסוד' שיש להנהיגן בכל חברות הילדים. עם זאת, בחברות ילדים מסוימות החליטו שהתרומה ליום ההולדת תבוא מכיסם של ההורים, והכינוס השאיר את העניין לשיקול דעת הילדים ומחנכיהם.⁹⁰

לקראת סוף שנות הארבעים החל יום ההולדת לעורר פולמוס ולמשוך חיצונית ביקורת כמנהג המבטא מותרות. ביקורת על מותרות הושמעה, כמובן, ביחס להיבטים רבים בחברה היישובית מאז ומתמיד – אך עד אז לא כוונה ליום ההולדת.⁹¹ ב-1947 הציע מישוה במכתב למערכת עיתון שהיישוב יוותר למשך חודש אחד על מסיבות יום הולדת, ותמורתן תיתרם ל'נדחי ישראל בגולה'.⁹² אחר יצא בביקורת כוללת יותר וקבע כי מדובר בחגיגה זרה לעולם היהודי וערכה החינוכי מפקפק. עוד תקף כותב זה את קק"ל שמרבה לעשות שימוש ביום ההולדת, ובעיקר תמה מדוע רבים יותר ויותר חוגגים אותו לפי התאריך הלועזי.⁹³ כותב אחר סבר דווקא שיום ההולדת הוא הזדמנות טובה לחזק קשרים משפחתיים, אלא שבמקום לקנות לילד 'מתנות הנקנות בכסף', הציע לתת לו מתנות שנקנות 'בעמל כפיים' ולמשל לדרוש ממנו ללמוד שיר או דקלום, או להכין מלאכת יד. גם כותב זה התנגד לחגיגה לפי התאריך הלועזי. הנה כי כן, בתקופה זו כבר החלו יותר ויותר אנשים לחגוג דווקא לפי התאריך הגרגוריאני, שבחיי היום-יום היה ממילא בשימוש יותר מהתאריך העברי.⁹⁴

רק בשלהי תקופת המנדט החלו לדבר לראשונה על הגזמה במסיבות ימי ההולדת, להתנגד למנהג בכללו ולשאול 'ימי הולדת למה?'⁹⁵ זה היה גם הזמן – מעט לפני הקמת המדינה ואחריה – שבו מסיבות בר המצווה בישוב ובמדינת ישראל הצעירה החלו למשוך ביקורת עקב ראוותנות יתרה; עד אז גם הן שמרו על פרופיל תרבותי נמוך.⁹⁶ במקרה של בר המצווה הדבר נבע מהוצאתה מהמרחב הביתי שבו התקיימה עד אז אל המרחב המסחרי, לאולמות ייעודיים. ימי ההולדת נותרו ביתיים בעיקרם, וגם נקיפות המצפון על הוצאות מוגזמות היו בדרך כלל מתונות יותר. כך, למשל, במאמר עגמומי משהו שפרסם יעקב רבינוביץ בתום מלחמת העולם השנייה, הוא הסביר שאף כי מצבו של העם היהודי בכי רע,

Lore in a New Culture, 1882-1948, Detroit, MI 2004

- 90 'עבודה למען הקרן הקיימת בחברת ילדים בקבוץ', אופקים: לחנוך ולתרבות, שנה ב, כרך א (1944), עמ' 81-82.
- 91 עוז אלמוג, הצבר: דיוקן, תל אביב 1997 (להלן: אלמוג, הצבר), עמ' 317-350.
- 92 י"א אריכא, 'מכתבים למערכת', המשקיף, 7.7.1947.
- 93 אליהו רוניק, 'ימי הולדת למה?', דבר, 11.2.1947.
- 94 ד"ר ח' הייזו... (השם נקטע), 'הגנה על יום ההולדת', שם, 23.4.1947.
- 95 אליהו רוניק, 'ימי הולדת למה?', שם, 11.2.1947.
- 96 השו"י: Hizky Shoham, 'Bar and Bat Mitzvah in the Yishuv and Early Israel: From Rites of Initiation to Rites of Temporality', *AJS Review*, 42, 1 (April 2018), pp. 133-157 (ראו עמ' 152 לגבי תאריך עברי).

הרי אם 'מסדרים יום הולדת לילד' הרי זה דווקא סימן מעודד.⁹⁷ בהמשך היו מי שהציגו את חגיגת יום ההולדת כדוגמה לעיסוק מבורך בקטנות בזמן מלחמת העצמאות.⁹⁸ רק בתחילת שנות החמישים – הנמצאות מעבר לתקופה הנידונה כאן – אנו מוצאים השכרת אולמות לימי הולדת, אפשרות המצביעה על תחילת הוצאתם של ימי ההולדת מהמרחב המשפחתי אל המרחב המסחרי.⁹⁹ ובכל זאת, תחילתה של ביקורת על ראוותנות מוגזמת בימי הולדת כבר בשלהי תקופת המנדט היא אינדיקציה עקיפה לגידול במחזור המסחר סביבן.

ילדות סנטימנטלית ולאומיות: יחסים מורכבים

נחזור כעת לשאלה שבה פתחנו, על טיב הקשרים הרעיוניים שבין הילדות הסנטימנטלית ובין הלאומיות, כפי שהשתקפו בפרופיל הנמוך של תהליך הגעת יום ההולדת לדומיננטיות תרבותית בחברה היישובית. כשלעצמה לא בהכרח עמדה הדומיננטיות התרבותית של טקס משפחתי שביטא תפיסה אינדיווידואליסטית בסתירה לאידיאולוגיה הלאומית שהטיפה לגיוסו של הפרט לצורכי הכלל. כפי שהראתה אורית רוזין, גם בחברה המגויסת לכאורה של שנות החמישים התקיים איזון עדין בין צורכי הכלל לאלה של הפרט – והדברים נכונים גם לתקופת המנדט.¹⁰⁰ ובכל זאת, יום ההולדת מעמיד במרכזו לאו דווקא את צורכי הפרט אלא גם את תשוקותיו ולעיתים את מעמדו החברתי – ולכן קצת מפתיע שזכה לביקורת חברתית וחינוכית בקול ענות חלושה.

מחקרים שעסקו במפגש בין הילדות הסנטימנטלית ללאומיות בזירות אחרות של החברה היישובית חשפו שני סוגים של מערכות יחסים בין השתיים: התנגשות – שבאה לידי ביטוי, למשל, בוויכוח בעולם ספרות הילדים בנוגע לגיוסה למאבק הלאומי; או קורלציה – שבאה לידי ביטוי למשל בהשלטת העברית על מערכת החינוך. בזירות אחרות, כמו הצרכנות, התקיים עירוב בין ההתנגשות לקורלציה.¹⁰¹ זירת הריטואל הביתי כפי שתוארה כאן משקפת דפוס שלישי: מפגש אדיש למדי בין השתיים בפרופיל נמוך של התעלמות הדדית רבה ומעט חילוף חומרים, שבא לידי ביטוי בתרומות למטרות לאומיות לרגל האירוע. כיוון שימי ההולדת הביתיים נתפסו כעניין טריוויאלי וחסר חשיבות ציבורית הם חמקו מתשומת ליבם של לאומיים קנאים שנהגו לתקוף גילויים אחרים, בולטים יותר, של תרבות הצריכה הנהנתנית ושל מה שתפסו כאינדיווידואליזם מוגזם. אבל במבט כולל לאחור על תקופת המנדט, מסתבר שהאוריינטציה התרבותית הבורגנית-מערבית, שהעמידה במרכז את הילד/ה ואת ריצוי תשוקותיו/ה, השפיעה על החברה היישובית יותר מכפי שנהוג לתאר בתמונה

97 יעקב רבינוביץ, 'מתוך שיחות', דבר, 12.7.1945.

98 'לוח היום', מעריב, 29.2.1948; 'בחזית ובעורף', שם, 2.3.1948.

99 למשל, טובה א', 'בחוג המשפחה: מסיבות פאר ומתנות', הצפה, 27.8.1954.

100 אורית רוזין, חובת האהבה הקשה: יחיד וקולקטיב בישראל בשנות החמישים, תל אביב 2008.

101 ראו מקורות לעיל, בהערות 6, 8, 9.

ההיסטוריוגרפית המקובלת. ודוק: אף שאוריינטציה זו לאו דווקא קיימה התאמה רעיונית עם הלאומיות, היא שימשה בעקיפין את הציונות שביקשה לעצמה תו תקן של 'מערכיות'.¹⁰² אבל לימי ההולדת והילדות הסנטימנטלית יש מן המשותף גם עם הלאומיות. ראשית, כידוע גם בלאומיות יש ממד סנטימנטלי עמוק. שנית, יום ההולדת מבטא לא רק ילדות סנטימנטלית ואינדיווידואליזם, אלא גם את ההיסטוריות של מושא החגיגה באמצעות היאחזות בציון קונוונציונלי של הזמן החולף.¹⁰³ לכן, אף שזיהוי יום ההולדת עם הילדות הסנטימנטלית גבר במהלך תקופת המנדט, הוא נותר חלקי בלבד, שכן עדיין נחגגו ימי הולדת למבוגרים וגם למוסדות, למקומות יישוב, לישויות פוליטיות וכיוצא באלה. הלאומיות נוטה לעשות שימוש נרחב בתודעה היסטורית מהסוג הזה, ובין השאר הקפידה על חגיגת ימי הולדת למקומות יישוב, לאירועים, לדמויות חשובות – וגם למדינה עצמה בדמות ימי עצמאות.¹⁰⁴ הלאומיות היהודית לא יצאה מכלל זה ולכן סבלה, אם לא עודדה במשתמע, פרקטיקה תרבותית שאומנם הייתה עשויה להיתפס כאגוצנטרית מדי, אך לימדה ילדים מגיל צעיר את טיבה של התודעה ההיסטורית.

---

102 למשל, הירש, באנו הנה.

103 לעיל הערה 32.

104 ראו למשל, David McCrone and Gayle McPherson, 'Marking Time: The Significance of National Days', in: Idem (eds.), *National Days: Constructing and Mobilising National Identity*, Basingstoke 2009, pp. 212-215

